

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ: ПОДІЇ 11–12 ЛИПНЯ 1943 РОКУ

Ярослав АНТОНЮК,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
Українського інституту національної пам'яті

Антонюк Я. Волинська трагедія: події 11–12 липня 1943 року.

У статті проаналізовано причини, характер та наслідки одного з найбільш суперечливих в українській та польській історіографії епізоду Волинської трагедії 1943–1944 рр.

Ключові слова: Волинська трагедія, польський колабораціонізм, каральна операція, Українська повстанська армія, жертви серед населення.

Антонюк Я. Волынская трагедия: события 11–12 июля 1943 года.

В статье проанализированы причины, характер и последствия одного из самых противоречивых в украинской и польской историографии эпизодов Волынской трагедии 1943–1944 гг.

Ключевые слова: Волынская трагедия, польский коллаборационизм, карательная операция, Украинская повстанческая армия, жертвы среди населения.

Antonjuk Y. Volyn tragedy: Events 11–12 July 1943 in the.

The article analyzes the causes, nature and consequences of one of the most controversial in the Ukrainian and Polish historiography episode Volyn tragedy 1943–1944 pp.

Key words: Volyn tragedy, Polish collaboration, punitive operation, Ukrainian Insurgent Army, casualties among the population.

Українсько-польські конфлікти мають давню та складну історію. Своїм корінням вони сягають часів, коли ці сусідні слов'янські народи ще не сформувалися. Утім, саме трагічні події 1943–1944 років на Волині знаходяться сьогодні на вістрі суспільного та наукового обговорення.

Цього року, у зв'язку з 70-ю річницею міжнаціонального протистояння, ситуація ще більш загострилася. Ініціатором суперечок виступають польські кресові організації, які впродовж кількох років вимагають визнання Україною взаємної трагедії геноцидом. Символом їх діяльності стало 11 липня як, нібито, кульмінація винищення цивільного польського населення.

Щоб оцінити масштаби подій, які відбулися 11–12 липня 1943 року на Волині, необхідно локалізувати територію на якій вони відбулися, порівняти наявні історичні документи, виявити причини, які спричинили трагедію. Аналізуючи українську та польську наукову літературу, можна дійти висновку, що йдеться про дії підрозділів УПА на території Володимирсько-Горохівської округи (криптонім «Степ») Запілля УПА.

Він охоплював сучасні Володимир-Волинський, Іваничівський, більшу частину Локачинського та Горохівського районів, а також кілька сіл півдня Турійського та південного заходу Луцького р-нів (блізько 300 населених пунктів). На теренах округи оперував загін УПА ім. Богуна (він же «Січ»), а у Свинаринському лісі, на кордоні Турійського, Володимир-Волинського та Локачинського районів, розміщувалася велика господарча повстанська база. Особливістю цієї території була висока національна свідомість українського населення (межує з Галичиною) та контролювання підрозділами УПА більшості сільської місцевості [1, с. 75-78].

Характеристика польського населення регіону, яке також вирізнялося своєю активістю, подається у політичному звіті з Володимирсько-Горохівської округи УПА за

червень–липень 1943 року. В ньому йдеться, що «багато повтікало з сіл до міста. Тут живуть неземельно, нелегально. Сильно зорганізовані. Вміло впливають на німців, особливо це роблять жінки-польки. Представляють їм так справу, що українці виризають цілі села, що палить їх, що це робить не партизанка, а місцеве населення» [20, с. 6]. Крім того, місцева польська поліція активно брала участь у подібних каральних операціях. Наприклад, 20 травня 1943 року в с. Нехвороща Володимир-Волинського району [17], 22 червня 1943 року в с. Скобелка Горохівського району [2]. Колабораціонізм місцевих поляків безперечно відіграв свою роль у тих трагічних подіях.

Слід зауважити, що німці та радянські партизани у своїх звітах не виділяють масштабних операцій УПА проти поляків 11–12 липня 1943 року, що підтверджує їх локальність [3, с. 121].

Документи польської сторони представлені всього кількома згадками про ці трагічні події. Найбільш відомою є депеша генерала Тадеуша Коморовського («Бура») до Штабу Верховного головнокомандувача Польських збройних сил у Лондоні від 19 серпня 1943 року стосовно ситуації на Волині і в Галичині. У ній зазначається: «Посилився тиск банд. 11 і 12 липня вирізано 60 польських сіл у Горохівському і Володимир-Волинському районах [10, с. 234].

У підпільному журналі «Наші східні землі» за жовтень 1943 року повідомлялося про лише сім населених пунктів (1137 осіб та 17 польських родин), атакованих підрозділами УПА 11–13 липня на Горохівщині та Володимирищині. Найбільше (400 осіб) було вбито в місцевості Садова «бандою селян, озброєних в лопати та вила» [3, с. 121-122].

Повстанські документи представлені бойовим звітом штабу загону УПА «Січ» за 14 липня 1943 року, у якому зазначається: «11.07.43 р. на Бискупичі в боївку 4 і 6 виїхало 30 чоловік, щоб провести ліквідацію сексотів, рекрутованих переважно з польського населення. Загинуло коло 2000 осіб

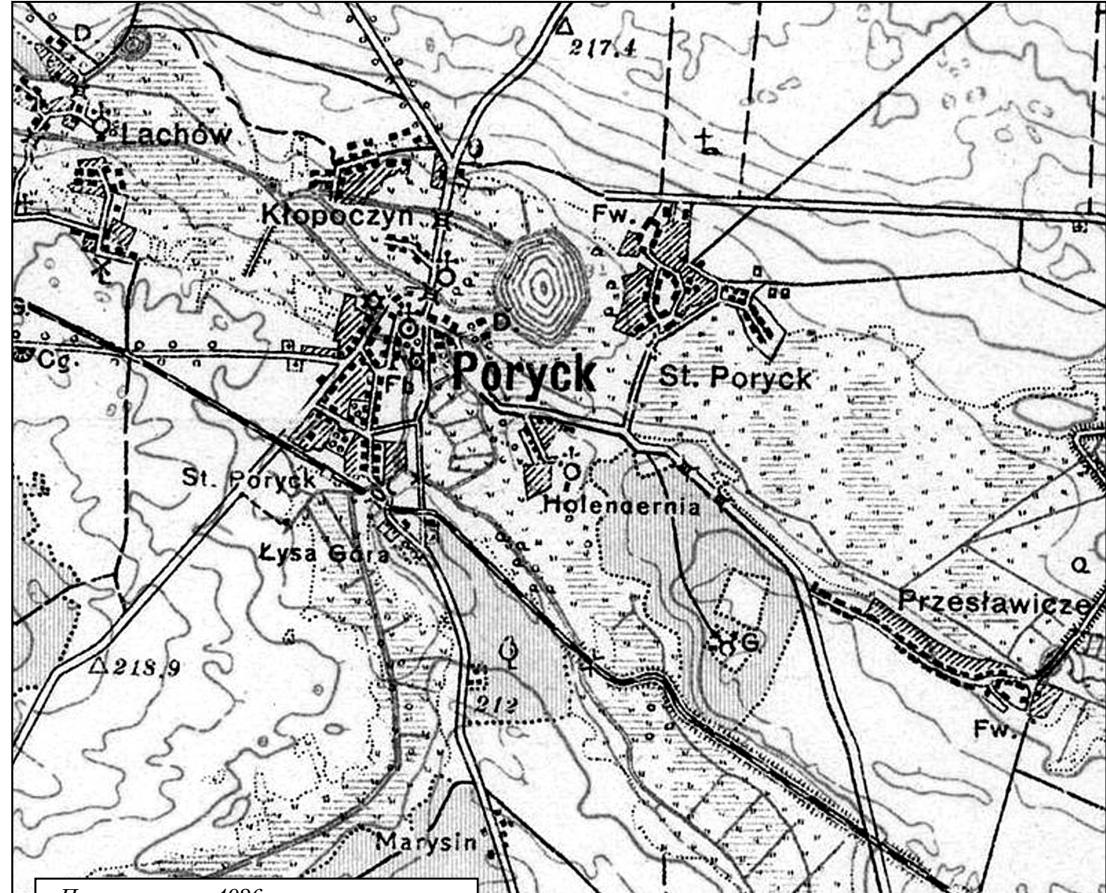
(тут очевидна помилка, насправді число вбитих 200, адже в іншому випадку кожен повстанець вбив по 37 поляків). По нашій стороні жертв не було.

12.07.43 р. вийшло на Домінополь 150 стрільців, де проводили ліквідацію польського штабу та польських сексотів. Знищено близько 300 осіб, в тому числі 10 польських партизанів, що знаходилися в цьому ж штабі» [14, с. 660].

Дані про каральну операцію також можна віднайти у хроніці підстаршинської школи «Світлана» загону УПА ім. Богуна: «11.07.43 р. школа в с. Домінопіль і околиці ліквідує ворожий нам політично небезпечний польський елемент. Здобуто один пістолет» [19, с. 47].

Опираючись на свідчення очевидців, Владислав та Єва Семашки стверджують, що 11 липня 1943 року було одночасно атаковано 96 населених пунктів у Володимирському та Горохівському повітах і три в Ковельському. Наступного дня така доля спіткала ще 50 містечок та сіл на цих же теренах [8, с. 87]. Серед найбільш постраждалих від дій УПА польських населених пунктів Владислав Філяр називає: Гурів (нібито з 480 жителів уціліло 70 осіб); Порицьк (убито понад 200 осіб), Ожешин (із 340 жителів загинуло 270); Садова (із 600 лише 20 залишилося живими); Загаї (з 350 жителів врятувалося лише кілька осіб) [16, с. 60].

Гжеґуш Мотика зазначає, що одним із перших був напад на с. Домінопіль Воло-

Порицьк, мапа 1926 р.

димир-Волинського району [8, с. 88]. Воно знаходилося за півтора кілометри від головної бази загону «Січ» у с. Вовчак Турійського району.

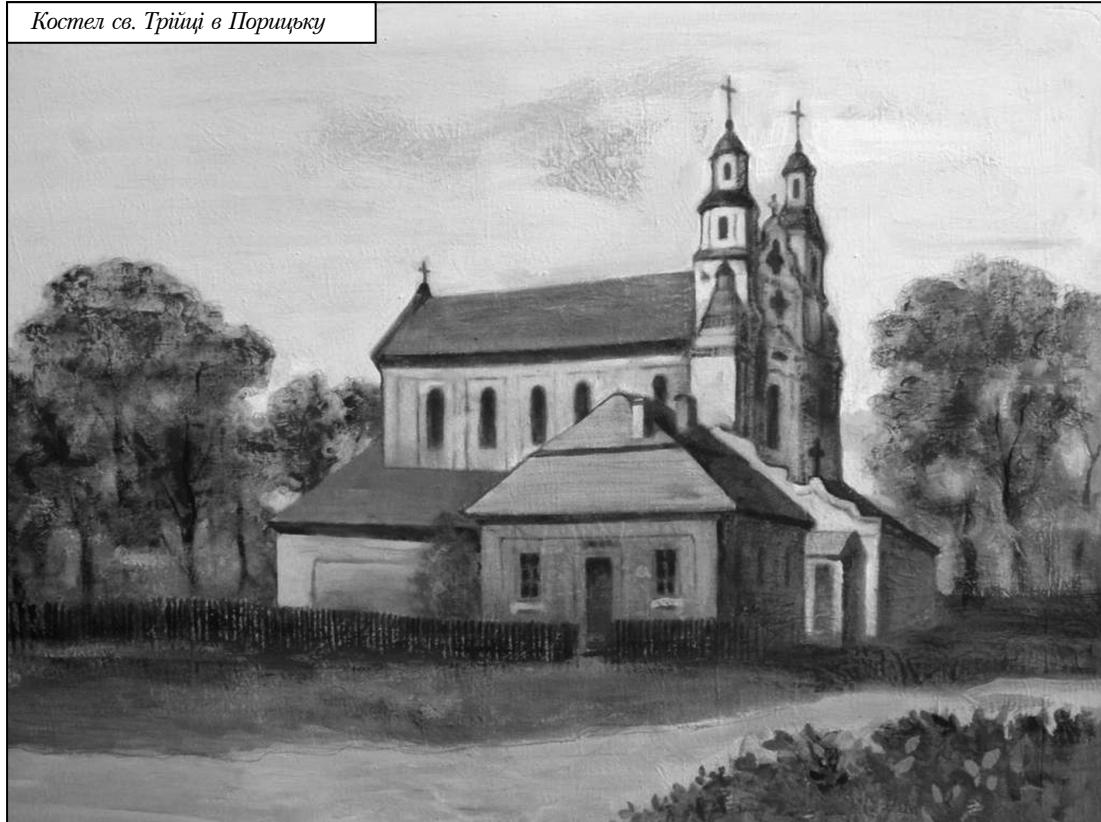
У листівці «До відома громадянству» за 15 липня 1943 року штабу цього загону УПА пояснюється, що ця каральна акція проти поляків була відповіддю на їх провокацію [5, 754]. Це ж засвідчують спогади, зібрани краєзнавцями Ярославом Царуком та Іваном Ольховським.

17 квітня 1943 року повстанська чета штурмувала німецький укріплений пункт у центрі польського с. Домінопіль та зничила його залогу. Місцеве населення було включене до складу «повстанської республіки». Полякам було запропоновано створити власний національний підрозділ, які уже діяли на «Січі». З сіл Домінопіль, Турія, Буди Осівські, Маршалівка, Свійчів, Ясе-

нівка та Чеснівка відібрали 90 добровольців, у тому числі двох підофіцерів та одного вчителя. Представники польської сотні, після завершення організації, обіцяли підпорядкуватися загону УПА. Як знак своєї лояльності, вони носили шапки з кружечком, одна половина якого мала кольори польського прапора, а інша – українського [9, с. 16]. Використавши ситуацію, поляки проводили на «Січі» розвідку, а матеріали передавали німцям [5, с. 754].

Ярослав Царук, посилаючись на спогади сотенного УПА Василя Горуна («Орлика»), зазначав, що поблизу с. Оса Турійського району вони вбили представників від УПА, які їхали до «плящувки» – чеського містечка Купичів – на переговори [18]. Протилежну версію подій подає Владислав Філяр. Він стверджував, що 10 липня 1943 року поляки намагалися домовитися з українця-

Костел св. Трійці в Порицьку

ми. Парламентарями були: представник Волинського округу АК Кшиштоф Маркевич («Чорт»), представник Окружного делегата уряду Зигмунт Румель («Поремба») та провідник Вітольд Добровольський. Усі вони нібіто були замордовані українцями поблизу с. Куститчі Турійського району [16, с. 60].

У листівці повідомлялося, що: «В ніч з 10 на 11-те липня, (німці) при помочі місцевих поляків намагалися зняти сторожу і захопити штаб та в дальшому злівідувати цілий загін» [5, с. 754]. Одночасно на «Січ», за підтримки авіації та танків, рушило близько 400 німців. Проте пробити оборону повстанців їм не вдалося. Вони лише запальними кулями спалили п'ять хат та вбили 14 стрільців [9, с. 17]. Після цього, як повідомляє листівка, «Змагаючи до дальшої загрози зі сторони поляків, ми рішили покарати польський штаб з найбільшою суворістю, що і зробили, при чому потерпіло польське населення, на якого терені цей штаб знаходився» [5, с. 754].

Зі спогадів Василя Горуна знаємо, що під час каральної операції було вбито 218 поляків. Польські історики Семашки «округлили» їх кількість до 250 осіб. Пізніше на місці загибелі співвітчизників поляки поставили символічний хрест з написом: «490 полякам, мешканцям с. Домінopolъ, котрі загинули в 1943 році, на вічну пам'ять. Земляки» [18].

Згадана уже листівка штабу загону «Січ» пояснювала дії повстанців: «Ми не маємо наміру ліквідувати польське населення, а те що сталося, – було конечним у власній обороні. По кров мирного польського населення не посягаємо». УПА вимагала від поляків лише «визнати нас повноправними господарями нашої землі» та видати осіб, які «держать зв'язки з німецькою розвідкою і про все доносять німцям... Усякого роду польсько-український конфлікт хочемо оминути» [5, с. 754].

У зверненні штабу загону УПА «Січ» від 17 липня 1943 року до польського населен-

Порфирій Антонюк(Кліч, Сосенко).
Командир загону УПА (Січ)

ня повідомляється: «Міри, що були примінені до поляків деяких громад, були засобом до забезпечення українського населення перед плановою зрадою, і не будуть вони поширюватися на тих громадян-поляків, що стоять на грунті співпраці з нами. Гарантуюмо повну безпеку тій частині польського населення, яке буде допомагати нам у боротьбі проти німців і польських провокаторів. Український народ не має на меті винищувати своїх національних меншин, а навпаки – забезпечує за ними рівні з собою права, домагаючись від них лояльності й співпраці» [10, с. 544].

Аналізуючи офіційну позицію командування загону УПА «Січ» відносно поляків у липні 1943 року, слід визнати, що головним ворогом місцевого польського населення виявилось їхнє недалекоглядне керівництво. Протягом усього конфлікту на теренах

контрольованих УПА існувало багато містечок, сіл та хуторів, де українці та поляки жили мирно [15]. Проте, давні та нові стереотипи поляків щодо українців зашкодили пошуку взаєморозуміння.

Іншим чином розвивалася ситуація довкола «трагедії Порицька». За однією з версій, причиною цієї операції УПА стала невдала спроба нападу на м. Володимир-Волинськ. На прохання поляків, з Ковеля прибув відділ німецької артилерії, який обстріляв повстанські позиції у Зимненському монастирі. Після цього поінформовані розвідкою про готову оборону міста, сили УПА вирішили змінити план операції та напасти на містечко Порицьк [10, с. 552].

Маловідомим є факт, що участь у цій каральній операції проти поляків взяла також сотня ОУН (мельниківців). Безпосередній учасник тих подій Петро Глинь згадував: «Напередодні свята Петра і Павла в с. Литовеж до штабу мельниківської сотні Юрія Гайворонського («Ворона») приїхав командир сотні УПА Василь Левочко («Довбуш»). Вони домовилися провести спільну операцію проти поляків. «Довбуш» взяв на себе Павлівський костел і польські колонії Єжин та Сондову, а «Ворон» – Дорогиничі, Бужанку, Заставне та Хринів, де під лісом біля кладовища стояв дерев'яний костел...» [21]. Отже, план проведення операції узгоджувався на рівні місцевих повстанських командирів, що належали до різних політичних сил.

Колишній повстанець Іван Глинь свідчив, що у знищенні 11 липня 1943 року польського населення містечка Порицьк взяла участь боївка с. Павлівка Іваничівського району на чолі з С. Оранським (12 чоловік) та відділ УПА (40 чоловік). На озброєнні мали один станковий кулемет (російський) та два міномети малого калібр. Напад відбувся наступного дня, коли близько 200 поляків були на богослужінні в костелі [10, с. 548].

Ординарець «Довбуша» Тимофій Пяхota свідчив про трагічні події, які відбулися

11 липня 1943 року близько 11-ї години: «Навколо оточеного костелу через кожні 5 метрів стояв озброєний повстанець. Двері зачинили на замок, зі сторони Іваничів поставили міномет і «Байда» здійснив кілька пострілів по вікнах. При виході поставили станковий кулемет, а поруч два ручні. Заступник сотенного «Залізняк» кинув у вікно декілька гранат. Поляки вибивали двері, але по них вдалили кулемети. Декілька чоловік раптово увірвалися до костелу, стали спинають до вітвяря, а обличчям до людей і відкрили вогонь. Потім добивали поранених. Коли стрілянина стихла, «Довбуш» наказав наносити в костел соломи, у який поклали артилерійський снаряд. Коли підпалили, від вибуху обвалилася одна зі стін» [7].

Колишній житель Порицька Зигмунт Станський згадував: «Мені відомо, що після вбивства кількох сотень осіб загін УПА зігнав під дулами гвинтівок населення навколошніх сіл, щоб у загальних могилах закопати – не поховати по-християнськи – всіх вбитих. Оскільки німецькі війська не інтервенювали, то наступні дні, тижні і місяці зухвалі від безкарності збройні загони УПА нападали й знищували навколошні села» [10, с. 556].

Незважаючи на жахливий масштаб каральної операції підрозділу УПА, більшість польського населення містечка врятувалося. Частину попередили місцеві українці, іншим вдалося втекти під час самого штурму містечка. Навіть у самому костелі кілька осіб врятувались у підвальній гробниці графів Чацьких і ксьондзів [13]. Коли від вибуху підпаленого в соломі артилерійського снаряду обвалилася одна зі стін, з костелу вдалося втекти юнаку Ярославу Шпиделю [7]. Кількість вбитих у Порицьку поляків не відома донині. У довідці, виданій 21 червня 1951 року Павлівською сільрадою, йшлося про близько 100 осіб [10, с. 566]. Владислав та Єва Семашки писали про 222 вбитих поляків [12, с. 896]. Ярослав Царук, на основі зібраних у с. Павлівка свідчень українських очевидців трагедії, припускає, що їх кількість не перевищувала 40-60 осіб [17].

У руслі ідеологічної боротьби органів КДБ з «українським буржуазним націоналізмом» історія «Порицької трагедії» отримала своє продовження. Протягом листопада 1982 року в Луцьку відбувався останній на території Волинської області відкритий судовий процес над учасником УПА. Звинуваченим був учасник сотні «Довбуша» – Огороднічук-Квятковський Микола Гнатович зі с. Радовичі Іваничівського району. Приїхавши на весілля у рідне село, він потрапив у поле зору КДБ та був арештований у м. Сокаль Львівської області [11]. Гучний судовий процес детально висвітлювалася радянська преса. У якості свідків виступали колишні вояки сотні «Довбуша», привезені з різних регіонів Радянського союзу, наприклад, Олександр Лисовець з Ростова на Дону, Антон Мельничук – з Вірменії, Володимир Мельничук – з Казані [4]. Було б логічно, аби на лаві підсудних опинився сам «Довбуш». Проте, будучи командиром міжобласної агентурно-бойової групи НКДБ, він 28 серпня 1945 року потрапив у засідку сотні УПА «Ягоди» поблизу с. Варяж Со-

кальського р-ну Львівської області та був вбитий [6, с. 631]. За налагодженою уже схемою громадськість засудила звірства УПА над поляками в Порицьку. Було заявлено про 300 вбитих сотнею УПА в костелі поляків та 1984 року виконано винесений Квятковському смертний вирок [11]. Цей випадок не знайшов відображення в історіографії Волинської трагедії. Утім, з того часу «сенсаційна» цифра фігурувала на сторінках української преси і використовувалася у краєзнавчих дослідженнях.

Отже, трагічні події, які трапилися 11–12 липня 1943 року на південному заході Волині, мали локальний характер. Значною мірою вони були спровоковані колабораціонізмом місцевого польського населення та часто провокувалися агентами НКВД, як це було у Порицькій трагедії. Відкрита допомога польської національної меншини німецьким окупантам у здійсненні каральної роботи щодо українців стала каталізатором трагедії. Поряд з тим, це не применшує трагедії, що трапилася, і не знімає відповідальності з її винуватців.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонюк Я. Волинська «Січ» – головна база запілля УПА-Північ в 1943–1944 рр. / Я. Антонюк // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21–22 травня 2010 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 75–78.
2. Боярчук П. Трагедія Скобелки: де ж істина? / Петро Боярчук // Волинь (Луцьк). – 2004. – 28 лютого.
3. В'яtronич В. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947 / Володимир В'яtronич. – К. : Києво-Могилянська академія, 2011. – 288 с.
4. Давидовський Ф. Не тільки моя думка / Ф. Давидовський // Колос (Іваничі). – 1989. – 4 лютого.
5. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) Документи і матеріали. – 2007. – 830 с.
6. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.12 : Воєнна округа УПА «Буг» 1943 – 1952. Документи і матеріали. – Книга перша. – 2008. – 800 с.
7. Мандзюк Ф. Було колись містечко Порицьк / Ф. Мандзюк // Радянська Волинь (Луцьк). – 2003. – 17 травня.
8. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла. Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. / Гжегож Мотика. – К. : Дух і літера, 2013. – 360 с.

9. Ольховський І. Кривава Волинь. Книга друга. Українсько-польське протистояння на терені Турійського району у 1939 –1945 роках / Іван Ольховський. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2011. – 344 с.
10. Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.4. – Частина перша / Упор. Б. Гронек, С. Кокін та ін. – Варшава-Київ, 2005. – 875 с.
11. Потурай О. Троє з чорної зграї / О. Потурай // Колос (Іваничі). – 1982. – 20 листопада.
12. Siemaszko W. Ludobyjstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołyńia / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. – Tom 1. – Warszawa, 2000. – 1450 с.
13. Сидорчук А. Історію не перепишеш / А. Сидорчук // Колос (Іваничі). – 1990. – 12 липня.
14. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т.2. : 1939 – 1943 / под ред. А. Н. Артизова. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 1167 с.
15. Федорчук Я. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Волинська область. Підсумки [Текст] : [дослідження] / Я. П. Федорчук. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 195 с.
16. Філяр В. Хронологія подій на Волині в 1939–1944 рр. / Владислав Філяр // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» – Луцьк, 27–29 квітня 1999 р. – Варшава : TYRSA, 2001. – Т. 5. – С. 31–77.
17. Царук Я. Волинська трагедія: свідчення очевидців / Ярослав Царук // День. – 2003. – 12 липня.
18. Царук Я. Фальсифікатори не вгамуються / Ярослав Царук // Волинь. – 2012. – 11 грудня.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3838. – Оп.1. – Спр.32. – 84 арк.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3838. – Оп.1. – Спр.118. – 67 арк.
21. Шафета П. Орнамент біля портрета / Полікарп Шафета // Літературна Україна (Київ). – 1984. – 15 листопада.